

Den andra utvandringen

sammanställt av
redaktörerna

Vlax-romernas färdvägar | Ankomsten till Västeuropa | Amerika | Vandrarnas mottagande i målländerna

► Under mitten av 1900-talet ägde en andra utvandring rum, som förändrade den romska befolkningen världen över. Kalderash, lovara och andra romska grupper från centrala och sydöstra Europa flyttade både österut och västerut, och nådde till och med Amerika och Australien. Den andra utvandringen, kallad så efter den första vågen av romsk utvandring i Europa runt 1400, orsakades av långtgående sociala förändringar, i synnerhet slaveriets avskaffande i Valakiet och Moldavien och den gryende industrialismen.

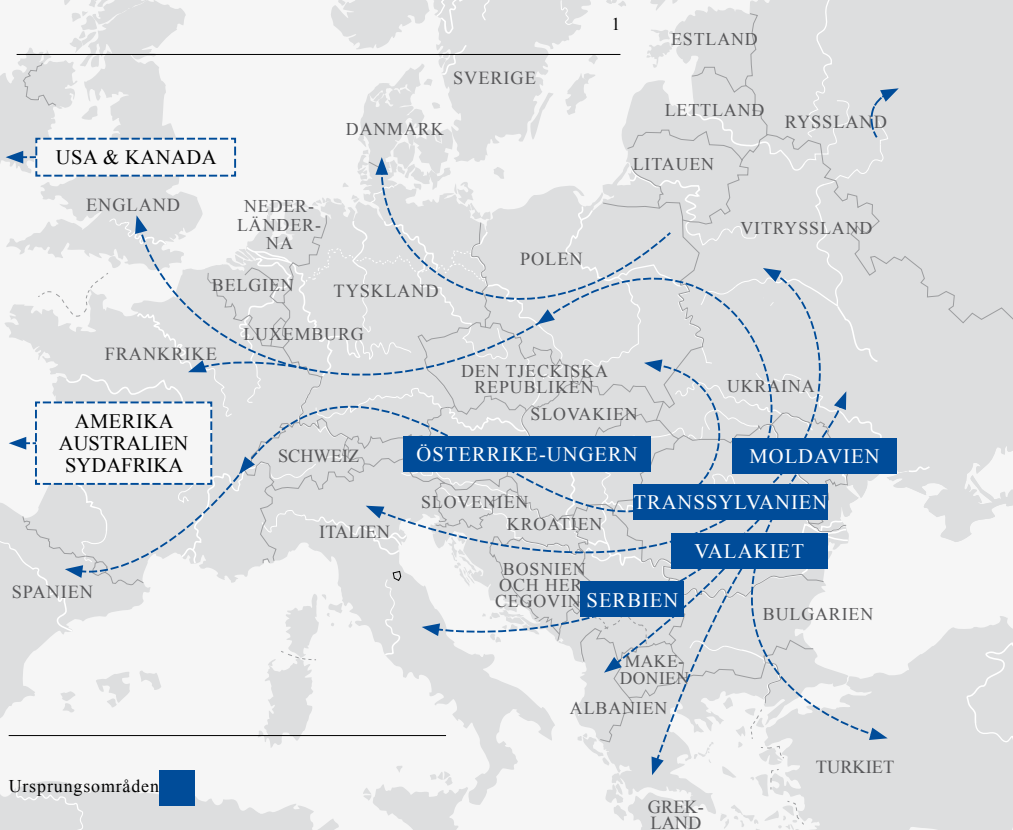
INLEDNING

1875, ett år efter slaveriets avskaffande, fanns det 33 267 fria romfamiljer i Valakiet. 6 241 av dessa hade varit statssklavar och 12 081 kyrksklavar. 14 945 familjer hade tillhört jordägare. I Moldavien fanns det uppskattningsvis 20 000 familjer. Om varje familj bestod av i genomsnitt fem personer, så bodde det ungefär 250 000 romer i de bägge furstendömena. I hela centrala och sydöstra Europa fanns det en avsevärd befolkning av romer.

Politiska, ekonomiska och sociala revolutioner orsakade utvandringar från området omkring 1850 och framåt. Nationella frigörelserörelser, krig, den industriella revolutionen såväl som målländernas ökade dragningskraft, till exempel USA, var anledningar till att folk av alla etniciteter lämnade sina bostättningsområden. Romerna var inte mer "benägna till att utvandra" än andra folkgrupper. Men slaveriets avskaffande i Moldavien och Valakiet öppnade upp nya områden för romernas trängande behov av att hitta nya ekonomiska nischer. [III. 2]

Romerna utvandrade huvudsakligen från Moldaviens och Valakiets gränsområden, men även de angränsande områdena Bessarabien,

HUVUDVÄGARNA FÖR DEN 2:A UTVANDRINGEN III

västra Transsylvanien, Banat och nordöstra Serbien. Det finns senare bevis på romska utvandringar från nästan hela Balkan och följaktligen också från Ungern och Slovakien. Det var mest vlax-romer, men också andra romska grupper som flyttade

österut till Ryssland, och norrut till Skandinavien, till västra Europa, Nord- och Sydamerika och till och med till Australien. [III. 2]

”VLAX”-ROMER.

Uttrycket ”vlax” (uttalas: vlach) har sedan 1900-talet använts om de romer vars språk visar starka influenser från valakiska (rumänska). Vlax-romerna består av bland andra kalderash-, lovara-, gurbet- och dzambaz-romer. Vlax-romerna anses vara de som utlöste och bar upp den andra utvandringen. I många mälländer höll de sig avskilda från de redan bofasta romerna och utgjorde ett nytt samhällsskikt inom den romska befolkningen.

Forskningen, såväl som vlax-romernas självbild, ser dem ofta som mer ”traditionella”, arkaiska grupper än de som behöll en övervägande indoarisk kultur och ett indoariskt språk. Angus Fraser, en brittisk romforsknare, har dock påpekat att dessa antaganden inte kan anses vara bevisade.

III. 2

III. 3

Vandrande kalderashkvinnor i England, 1911. (ur Fraser 1992, s. 232)

JOHAN DIMITRI-TAIKONS VÄG TILL SVERIGE

”Carl Herman Tillhagen kan berätta om de svenska Taikons ursprung, den berömda historieberättaren Johan Dimitri-Taikons familj:

Fram till 1906 verkar Taikon eller Milosch, hans zigeniska namn, ha befunnit sig i Ryssland, som han känner till från Baku i sydöst till Archannelsk i nordväst. Samma år reste han vidare till Balkan, och till Polen och Finland. Han verkar också ha besökt Italien, Tjeckoslovakien, Österrike och Tyskland under färderna. Några år före första världskriget besökte han Sverige, där han reste omkring under många år. Han tillbringade de sista 30 åren enbart i Sverige, där han försörjde sig och sin familj som kopparsmed, marknadsartist och musiker. Sedan 1942 har han och hans följe tillbringat varje vinter i Sverige.

III. 4 (översatt från Vossen 1983, s. 61)

VLAX-ROMERNAS FÄRDVÄGAR

De rumänska kalderash anses vara den mest rörliga av de romska grupperna. Som slavar tillhörde de staten, och de hade med andra ord redan varit (delvis) nomader och utövat sina yrken genom att ströva omkring i särskilda regioner. Kalderash lämnade området via två färdvägar. En ledde norrut, medan den andra ledde till Balkan, framför allt till dagens Serbien, och därifrån reste många romer vidare västerut. Kalderashs utvandring är i likhet med andra balkangrupper inte dokumenterad, i synnerhet inte när det gäller utvandringens början. Det troligaste är dock att den ägde rum relativt sent under 1800-talet. Det finns dock många bevis för den norra färdvägen.

De första kalderash nådde Krakow 1860, som under den perioden tillhörde Österrike-Ungern. Eftersom de var österrikiska medborgare innehade många romer från Transsylvanien och

Banat österrikiska resedokument. Den ryska romexperten, Lev Tcherenkov, nämner att kalderash fortfarande idag kallas för ”Ostrijaki” (österrikare) av den bofasta polskryska befolkningen. Några nya invandrare i Polen försökte uppnå en ledande position bland de redan bofasta romerna; Kwiek-slakten grundade till och med sin egen dynasti av ”kungar”.

Många kalderash och curara flyttade vidare från Polen till Ryssland och Skandinavien. Išvan Demeter, en av de första romska invandrarna i Ryssland, berättade årtionden senare att hans familj utvandrade på grund av kvinnornas höga hemgifter. Slakten Demeter reste genom Ryssland, nådde Manchuriet och stannade sedan i centrala Ryssland. Išvans far och hans familj reste till och med till Algeriet. Išvan Demeters grupp var inget enstaka fall. De flesta kalderash i Frankrike hade till exempel inte anlänt före 1870, utan invandrade först senare från Ryssland. Deras dialekt innehåller ord från det ryska vardagsspråket, ett sä-

kert tecken på att de tidigare hade bott i Ryssland. [III. 4]

Många kalderash och curara flyttade vidare till Skandinavien. Išvan Demeters släktingar slog sig därmed inte bara ner i Frankrike, Italien och Tyskland, utan även i Sverige. Släktnamnen visar också att många skandinaviska invandrare först hade bott i Ryssland.

I mitten av 1800-talet slog sig lovararomerna ner inom dagens ungerska gränser, i Transsylvanien och Banat. Under en första vandringsvåg mellan 1860-70 flyttade lovara från Ungern till Tjeckien och Slovakien och sedan vidare till Tyskland. Några av dem följde armén under tyska enhetskriget och slog sig ner i Tjeckien innan de så småningom kom till Österrike. Andra reste till Polen och senare till Ryssland. De olika lovaragruppernas vandringar slutade först 1914 efter första världskrigets utbrott, men det var bara ett tillfälligt uppehåll. Redan under Ungernrevolten 1956 kom många lovararomer till Österrike igen.

PRISAD FINGERFÄRDIGHET, STORSLAGNA PRISER

”Medan de var i Storbritannien förde de med sig en flärd av Orienten till trista, öde stadstomter. Kvinnorna, med guldmynt invävda i sina flätor och hängande kring sin hals och byst, utgjorde en formidabel syn, i sin elegans helt olik deras engelska motsvarigheter [...]; och männen, i säckiga byxor nedstoppade i kragstövlar, färgrika skjortor, rockar och västar med rader av stora silverknappar (några lika stora som hönsägg) var minst lika praktfulla. Mycket av männens tid lades på att söka upp kopparkärl att reparera i fabriker, bryggerier, hotell, restauranger och liknande: deras fingerfärdighet och hantverk prisades vitt och brett; deras storslagna priser ogillades lika mycket.”

III. 5 (ur Fraser 1992, s. 231 ff.)

III. 6

Kalderashtält på Garrat Lane, Wandsworth, London, Augusti 1911. (ur Fraser 1992, s. 231)

INVANDRING TILL COLOMBIA

1998 berättade en colombiansk rom om sina förfäders invandring:

”De europeiska romerna utvandrade till Centralamerika och därifrån till Sydamerika. De kom till Peru, de kom till Brasilien, de kom till Colombia. [...] De reste via Panama. Från Panama korsade de Atrato och de begav sig till Antioquia [...] till Bogotás slätter, vid kusterna, i olika områden. Enligt de colombianska romerna, de som föddes här i Colombia, har mellan 150 och 160 år förflutit sedan dess. Eftersom min farfar dog vid 75 års ålder, föddes han i Colombia. Min farmor, som också är död, föddes också där.”

III. 7 (översatt från Deman, Katharina (2005) Untersuchung zur Grammatik der Romani-Varietät der Kumpanja in Bogotá/Kolumbien. Graz (Phil. Diss), s. 11)

ANKOMSTEN TILL VÄSTRA EUROPA

Några romer kom 1866 med österrikiska pass, troligtvis från Transsylvanien, via Tyskland och Belgien till Frankrike, men de deporterades snart tillbaka till Belgien. 1867 reste kalderashromer runt i Frankrike i öppna vagnar i grupper om 30, 40 och till och med 150. [Ill. 4]

1868 kom kalderashromerna till England. De slog upp sina tält i Londons förorter, men fick inte ett vänligt bemötande av de engelska romerna. Samma år dök kalderash-kopparsmeder upp i

Nederländerna. Deras tält och vagnar, liksom kontrasten mellan deras torftiga klädsel och det öppret visade guld och silvret, gjorde stort intryck på befolkningen. I tusentals flockades de runt tältlägren och romerna kunde till och med ta upp inträde. Under det tidiga 1870-talet kom romerna till Frankrike från Italien och Tyskland – via Balkan eller Ryssland. De drog också många besökare. Björntränare dök upp för första gången i Tyskland 1867 och i Nederländerna 1868. De var ursari-romer från släkterna Gulabavich, Lazarovich eller Mitrovich. 1886 anlände 99 kalderashromer till Liverpool. De kom från Grek-

land, de europeiska delarna av Turkiet, från Serbien, Bulgarien och Rumänien. De lämnade landet igen under det följande året. 1885-87 och 1907-08 stannade ursariromer i södra Skottland och norra England. Det var i synnerhet lovaromerna som under perioden kom till England via Tyskland. Både massmedia och polis förde kampanjer mot romer med tyska pass. Liknande åtgärder vidtogs i Frankrike, Tyskland och Schweiz. Mellan 1911 och 1913 reste kalderashsläkter som Choron, Kirpach, Demeter eller Maximoff runt i England med sina tält i karavaner, som fick mycket uppmärksamhet. [Ill. 3, 5, 6]

AMERIKA

Endast en liten andel av de romer som kom till Storbritannien stannade kvar där. De flesta reste vidare till Amerika och blev en del av den stora europeiska

utvandringen. Romerna som hade deporterats dit under 1500- och 1600-talet hade knappt lämnat några spår efter sig. De nyanlända medförde nu att länder som Argentina och USA utfärdade inreseförbud för romer under 1880-talet.

I början, från 1850 och framåt, var det huvudsakligen brittiska ”ro-

manichels” som flyttade till USA. Så småningom utvecklades en ny grupp, som utmärkte sig från den övriga romska befolkningen och som specialiserade sig på kringresande yrken som hästhandlare, kopparsmeder och eller korgvävare. Under 1880-talet förändrades invandringen till Nord- och

Sydamerika drastiskt. Allt fler människor från södra och centrala Europa kom till USA. De kom från Österrike-Ungern, Italien, Turkiet, Grekland, Ryssland och Rumänien. Bland dessa fanns ett stort antal romer, som till exempel rudari från Bulgarien under 1882 och grupper av ungersk-slovakiska musiker under 1883. De senare bildade stommen av "bashaldé", idag kända som musiker över hela USA.

Rudari uppträdde på cirkus, var artister och de tränade apor och björnar. De förklarade sig själva som österrikare, serber eller turkar, som under den perioden praktiskt taget omfattade hela Balkan. Även en annan grupp kom till Amerika, de serbiska mačva, som idag kallas "mačvaja". Många romer kom till USA via Kuba, Kanada, Mexiko eller Sydamerika, eftersom det var enklare att komma

in i USA från dessa länder. [Ill. 6]

Den romska befolkningen i Latinamerika består idag av ungefär 2,5 miljoner människor och speglar nästan exakt vandringsmönstren sedan 1850. De största grupperna är kalderash och lovara, men även de forna spanska calé. De sinti som bor på kontinenten är ett tecken på utvandringen mellan världskriegen och bevisar att romernas utvandring bara tillfälligt slutade 1914.

VANDRARNAS BEMÖTANDE I MÅLLÄNDERNA

I de flesta västeuropeiska länder hade det varit tyst om romerna. Detta förändrades drastiskt i och med de nyanlända och ledde så småningom till problem också för de väletablerade, bofasta romerna. De nederländska myndigheterna inledde till exempel ett frenetiskt sökande efter olika sätt att bli av med de invandrande romerna, något som blev svårare och svårare på grund de allt strängare immigrationslagarna i grannländerna, i synnerhet i Tyskland. De lokala sinti led ofta av det allt mer fientliga klimatet.

Under 1850-talet antogs allt strängare anti-"zigenska" lagar också i Bayern. Vid slutet av århundradet medförde detta att de bofasta romerna – i synnerhet sinti – nästan helt försvann från det allmänna medvetandet, medan man blev allt mer misstänksamma mot resande grupper, som huvudsakligen klassades som ungrare eller hemlösa tyskar. I allmänhet trodde man att hästhandeln och musiken var en täckmantel för tiggeri, stöld och andra brott.

I Österrike-Ungern, precis som i det tyska riket, medförde migrationen väsentliga förändringar i "zigenarpolitiken". Invandringen sågs av myndigheterna som en "invasion", vilket återigen ledde till en gradvis skärpning

av lagarna. Med omfattande begränsningar i resandet, starkare kontroll av deras yrken och försök att registrera romerna försvann snart deras möjlighet till försörjning, vilket ledde till att de fick problem med resten av befolkningen.

I England fanns det flera lagförslag om utbildning som skulle sätta romernas liv under statlig kontroll. Parlamentet avsåg dock dessa förslag i deras planerade och strikta form. I Serbien var det förbjudet att leva som nomader. I Frankrike registrerades "zigenare" så tidigt som 1907. I Sverige förordnades ett allmänt förbud för romernas invandring till landet, detsamma gjordes i Argentina 1884 och i USA 1885.

AVSLUTNING

Den andra romska utvandringsvågen förändrade drastiskt den romska befolkningen i många länder. I Latinamerika och

Australien lade den här utvandringsvågen grund till den romska befolkningen. Trots att de krokiga färdvägarna kan rekonstrueras för många av grupperna och även många enskilda släkter, och trots

att utvandringens huvudväg kan spåras, är vi ändå långt ifrån att ordentligt kunna skildra den här komplexa utvandring rörelsen. Det återstår att upptäcka den sammansatta och fullständiga bilden.

Bibliografi

Crowe, David M. (1995) *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: I. B. Tauris Publishers | **Fraser, Angus (1992)** *The Gypsies*. Oxford / Cambridge: Blackwell | **Marushiakova, Elena / Popov, Veselin (2001)** *Gypsies in the Ottoman Empire. A contribution to the history of the Balkans*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. | **Saló, Matt T. / Saló, Sheila (1986)** *Gypsy Immigration to the United States. I: Papers from the Sixth and Seventh Annual Meetings, Gypsy Lore Society, North American Chapter*. New York, ss. 85-96 | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Rroma. Volume 1. History, Language and Groups*. Basel: Schwabe Verlag | **Vossen, Rüdiger (1983)** *Zigeuner. Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*. Frankfurt am Main: Ullstein